

عنوان:

**حکم اولی و ثانوی الکل برای تداوی با توجه به شرایط خاص با تاکید بر اظهار نظر فقهای
معاصر**

نام استاد راهنما:

حبیبه شاهنده

نویسندگان:

مرضیه علیزاده - الهام خلخالی - زهرا امینی - زهرا بدیهی

حوزه علمیه الزهراء (س) خلخال

استان اردبیل

چکیده:

الکل، مایه‌ای آلی و ترکیب یافته از ئیدروژن، اکسیژن و کربن است که در عصر حاضر، با پیشرفت روز افزون دانش و فن، کاربردی گسترده در عرصه زندگی بشر، یافته است. هم اکنون الکل، در صنعت داروسازی و پزشکی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است. از الکل‌ها در ساخت داروهای مسکن و شربت‌های خواب آور و به عنوان ماده‌ای زداینده، خشک و ضد عفونی کننده، در بیمارستان‌ها و مراکزهای بهداشتی، استفاده می‌شود. در آزمایشگاه‌های پزشکی و اندام شناسی - آناتومی - جهت نگهداری اعضای بدن، الکل، کاربرد گسترده‌ای دارد. الکل، برای تهیه مواد اولیه در صنعت‌های گونه‌گون، حلال، یا نگهدارنده در پاره‌ای از داروها، مانند دهان شوی، دمای سرفه و داروی موی سر، گونه‌گون عطرها، ادوکلن‌ها، مواد آرایشی، شربت‌ها و عصاره‌های گیاهی، رنگ‌ها و مواد پلاستیکی و حتی به تازگی به عنوان سوخت ماشین یا به تنهایی جهت آرام کردن دردهای مزمن، همانند آنژین صدری و قاعدگی دردناک، مار زدگی، سوختگی و سرطان و سایر دردها به کار می‌رود.

با این گستردگی کاربرد و استفاده از الکل در صنعت‌های گوناگون و حیاتی، که روز به روز در حال گسترش است، بایسته می‌نماد حکم‌پاکی، یا ناپاکی الکل و فراورده‌های آن، در کتاب و سنت، سرچشمه‌های اجتهادی اسلام، بررسی و پژوهش دقیق و همه‌سویه انجام پذیرد. کوشش جهت شناخت علمی الکل و فراورده‌های آن، و در آوردن و دریافت حکم شرعی آن از کتاب و سنت، منبع‌ها و سرچشمه‌های دینی و نص‌ها و سخنان روشن شریعت و نظر فقهای معاصر جهت استفاده از الکل مورد بررسی قرار گرفته است.

کلید واژه: اضطرار، تداوی، حکم اولی، حکم ثانوی، فقهای معاصر

مقدمه

فلسفه احکام و قوانین اسلامی، تکامل مادی و معنوی جامعه انسانی است. از نگاه اسلام، بزرگ ترین نعمت الهی، سلامت جسم و بزرگ تر از آن، سلامت جان است. همچنین، خطرناک ترین بلاها، بیماری جسم و خطرناک تر از آن، بیماری جان است. حضرت امام علی علیه السلام در این باره می فرماید: «إِنَّ مِنَ الْبَلَاءِ الْفَاقَةَ، وَ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ مَرَضُ الْبَدَنِ، وَ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ مَرَضُ الْقَلْبِ، وَ إِنَّ مِنَ النَّعْمِ سِعَةَ الْمَالِ، وَ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ صِحَّةُ الْبَدَنِ، وَ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ تَقْوَى الْقُلُوبِ؛ یکی از گرفتاری ها تنگ دستی است. سخت تر از آن، مرض جسم است و سخت تر از آن هم بیماری دل؛ و یکی از نعمت ها توانمندی مالی است و برتر از آن، تندرستی است و بهتر از آن نیز تقوای دل ها.^۱

بررسی متون اسلامی به روشنی نشان می دهد که یکی از اهداف اصلی و حکمت های مهم احکام و مقررات اسلامی، طبّ پیشگیرانه، از طریق پیشگیری از بیماری ها و تأمین سلامت انسان است. خداوند متعال، تصریح می کند که قرآن و برنامه های نورانی و حیاتبخش آن، جامعه بشر را به راه های تأمین سلامت، رهنمون می گردد «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ؛ خداوند، هر که را از خشنودی او پیروی کند، به وسیله آن [کتاب] به راه های سلامت، رهنمون می شود.»^۲

بنابراین، انسان می تواند با پیوند با خدا و برنامه هایی که او برای زندگی بشر ارائه کرده، به بزرگ ترین نعمت های الهی دست یابد و نه تنها آخرت، بلکه سلامت و سعادت و خوش بختی دنیای خود را نیز تأمین نماید: «مَنْ كَانَ يَرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.» «هر کس پاداش دنیا می خواهد، [بداند که] پاداش دنیا و آخرت، نزد خداست»^۳

بر این پایه، در اسلام، آنچه برای سلامت جسم و یا جان خطرناک و زیانبار است، حرام یا مکروه است و آنچه برای سلامت انسان، لازم و مفید است، واجب یا مستحب، و آنچه سود و یا زیانی برای جسم و یا جان ندارد، مباح شناخته شده است. این بدان معناست که طبّ پیشگیری در متن مقررات و احکام پنجگانه اسلام، تنیده

۱. محمدبن حسن، طوسی، آمالی، ص ۱۴۶

۲. مائده: ۱۶

۳. نساء: ۱۳۴

شده و اجرای کامل و دقیق قوانین الهی در زندگی، سلامت جسم و جان انسان را به همراه دارد. (به استثنای مواردی که حکمت الهی به دلیل مسائل تربیتی بیماری فردی را اقتضا نماید)^۱

مصرف الکل یکی از آسیب های اجتماعی است که نه تنها زندگی فردی مصرف کننده را ویران نموده بلکه به جامعه خود هم، ضرر و زیان های وسیعی ایجاد کرده است. که این مسئله از دیرباز در جامعه بشری مورد توجه اندیشمندان بوده است. همزمان با گسترش انقلاب صنعتی و گسترش دامنه نیازمندی ها محرومیت های ناشی از عدم امکان برآورده شدن خواسته ها و نیازهای زندگی، گسترش شدید و دامنه دار فساد عصبان، تبهکاری، سرگردانی، دزدی، انحرافات جنسی و دیگر آسیب ها ایجاد شده است. در این راستا، پیشگیری از سوء مصرف الکل، مستلزم کاربرد احکام آن است تا از این طریق بتوانیم احکام مصرف را به جوانان و نوجوانان انتقال داده و از متضرر شدن زیاد آن پیشگیری شود.

این موضوع از این جنبه اهمیت دارد که با توجه به احکام اولیه و ثانویه، مصرف الکل را به جوانان، نوجوانان و اقشار مختلف جامعه که در معرض آسیب سوء مصرف آن هستند، با استناد به احکام های موجود در این باره، تشریح و تبیین داده و پیشنهادهای ارزنده ای را در این زمینه ارائه خواهیم نمود. در مورد مصرف الکل، احکام های زیادی از جمله مراجع تقلید و وجود دارد که حکم اولیه و ثانویه را در این باره ارائه نموده اند.

این روزها، شاهد بروز بیماری واگیرداری به نام کرونا هستیم که کل جهان را درگیر خود کرده است واز آنجایی که فعلا درمانی برآن وجود ندارد برخی افراد اقدام به درمان خود با ماده ای به نام الکل کرده اند، که این سوال به ذهن متبادر می شود که شخص مضطر چه مقدار از اشیای محرمه را می تواند تناول کند؟ چه نوع احکامی برای نوشیدن الکل باتوجه به شرایط خاص از سوی فقهای معاصر صادر شده است؟ قبلا در رابطه با درمان بیماری هایی مثل سالک، شپش، تبخال جوش در بدن با استفاده از مصارف خارجی الکل تحقیق و درمانهایی صورت گرفته است اما از آنجایی که در رابطه با درمان بیماری نوپدید «کرونا» از طریق نوشیدن الکل هیچ تحقیقی صورت نگرفته و حکم قطعی از سوی فقها صادر نشده لذا ما در این تحقیق با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با استناد کتابخانه ای در پی رسیدن به پاسخ این سوالات و دستاورد جدیدی باعنوان حکم اولیه و ثانویه نوشیدن الکل برای تداوی در فقه با توجه به نظر فقهای معاصرمی باشیم که از این نظر تحقیق پیش رو نو و بدیع می باشد.

^۱. محمد مهدی، فجری، نعمت سلامتی حکمت بیماری، ج ۱، ص ۱۲۶

۱- مفاهیم و اصطلاحات:

الف- حکم در لغت:

برخی از اهل لغت «حکم» را به معنای «بازداشتی مصلحت اندیشانه» دانسته اند و بدین مناسبت، اطلاق «حکمة الدابة» به افسار و دهان بند حیوان را نیز از همین حیث می دانند.^۱

ب- حکم در اصطلاح:

شاید جهت اطلاق حکم به قوانین و بایدها و نبایدهایی که از سوی خدای سبحان در رابطه افعال مکلفین جعل شده، از این جهت باشد که حکم کردن، اظهار رأی و نظریه دادنی است که همراه با خیر اندیشی است. از همین روست که فقها در تعریف حکم گفته اند: «حکم، قانون وضع شده از طرف خداوند متعال، برای تنظیم حیات بشری است».^۲

ج- حکم اولی:

در برابر حکم ثانوی، آن دسته از احکام فقهی هستند که بر طبق مصالح و مفاسد صادر شده اند و این صدور حکم بدون در نظر گرفتن حالات استثنایی مانند اضطرار، عسر و حرج، ضرر و تقیه است؛ اما احکام ثانویه با در نظر گرفتن این حالات خاص است.^۱ به عنوان مثال، حکم وجوب وضو برای نماز، یک حکم اولی است و حکم وجوب تیمم برای کسی که با گرفتن وضو به سختی و مشقت می افتد، یک حکم ثانوی است.^۳

ح- حکم ثانوی:

منظور از حکم ثانوی، احکامی است که به لحاظ اضطرار و دیگر عناوین ثانویه برای موضوع از طرف خداوند قرار داده شده است. به عبارت دیگر، به احکامی ثانوی می گویند که به خاطر عارض شدن حالتی نظیر اکراه،

^۱. حسین بن محمد، راغب اصفهانی، مفردات، ص ۲۵۰

^۲. محمد باقر، صدر، دروس فی علم الاصول، ص ۱۶۱

^۳. احمد رضا، حسین زاده اصفهانی، آشنایی با اصطلاحات فقهاء، ص ۵۸

ج: الکل طَبّی و صنعتی پاک است، زیرا با قطع نظر از مادّه رنگی، قابل شرب نیست، و نوعی سمّ محسوب می شود. بنابراین، ادّله مسکر مایع شامل آن نمی گردد.

س: آیا هر مادّه ای که در آن الکل باشد حرام است؟

ج: اگر عرفاً مسکر و مست کننده نباشد اشکالی ندارد.

س: مصرف غذاها یا مایعات، یا عطرها یا عطرهایی که به طور طبیعی مقدار بسیار کمی الکل در آن به کار رفته، چه حکمی دارد؟

جواب: هرگاه مشروبات الکلی برآن صدق نکند اشکالی ندارد.^۱

س: الکل که جهت ضدّ عفونی کردن بعد از تزریقات به کار می رود، نجس است؟

جواب: پاک است، مگر اینکه با خون مخلوط شود.

س - لطفاً به سؤالات زیر پاسخ فرمایید:

الف) آیا از نظر طهارت تفاوتی بین الکل صنعتی و الکل طَبّی وجود دارد؟

جواب: تمام الکلهایی که درجه غلظت آن بالاست و به خاطر غلظت آن قابل شرب نیست، هرچند مواد سمّی در آن نباشد پاک است. و فرقی میان الکل طَبّی و صنعتی از این نظر نیست؛ اما الکلهایی که درجه غلظت آن در حدّی است که قابل شرب است از نظر طهارت اشکال دارد.

ب) الکل را می توان از تقطیر مشروبات الکلی نیز به دست آورد. چنین الکل چه حکمی دارد؟

جواب: آنچه از تقطیر مشروبات الکلی به دست می آید همان حکم را دارد.

د) آیا استفاده از الکل برای ضدّ عفونی کردن محلّ تزریقات، یا ناف بچّه، موجب نجاست پوست می شود؟

جواب: اشکالی ندارد، پاک است.

س: برخی از داروهای پوستی، نظیر محلولهای جلوگیری از ریزش مو، یا برطرف کننده جوش های جلدی، حاوی الکل می باشند؛ آیا استفاده از این محلولها موجب نجاست موو پوست بدن می شود؟

^۲ . علیان نژادی دامغانی، احکام پزشکی، ص ۱۷۸

ج: اگر از الکلهای پاک در آن استفاده شده اشکالی ندارد، همچنین اگر شک داشته باشیم

س: در مواردی که الکلی حکم دارو دارد (مثل مسمومیت با متانول) و خوردن آن ضرورت پیدا می کند، در این گونه موارد شرب الکلی چه حکمی دارد؟

ج: در صورتی که از الکلهای مست کننده و در غلظت های قابل شرب باشد، تنها وقتی جایز است که داروی منحصر به فرد محسوب شود و جانشینی نداشته باشد.

س: گروهی از داروهای تزریقی به دلیل مسائل فرمولاسیون حاوی مقادیری الکلی هستند. مصرف این گونه داروها چه حکمی دارد؟

ج: اگر از الکلهای طبی در آن استفاده شود و در شرایط فعلی جنبه مایع مسکر ندارد، اشکالی ندارد.

س: آیا الکلی سفید خالص، که مسکر است و برای مصارف پزشکی مورد مصرف قرار می گیرد، نجس است و باید از آن پرهیز کرد؟ سایر الکلی ها که مسکر نیستند چگونه؟

ج: الکلهایی که به صورت فعلی قابل شرب نیست و باید آن را رقیق کرد نجس نمی باشد؛ ولی اگر به صورت کنونی اش قابل شرب باشد نجس است (بنابر احتیاط واجب) و اگر مشکوک باشد آن نیز پاک است.

س: اگر مقادیر کمی الکلی سفید، به منظور استفاده و خواص دارویی، به شربت ها اضافه شود، چه حکمی دارد؟

ج: اگر بدون آن مواد قابل شرب است و مایع مست کننده محسوب می شود نجس است (بنابر احتیاط واجب).^۱

^۱. همان، ص ۱۸۱-۱۷۰

۲۰- نتیجه گیری:

الکل ماده ای شیمیایی است که توسط محمد بن زکریای رازی از راه تقطیر شراب کشف شد. از الکل برای تهیه بسیاری از فرآورده های بهداشتی و آرایشی استفاده می شود. در تولید بسیاری از داروها نیز کاربرد دارد و در عرصه پزشکی، از خاصیت ضد عفونی کنندگی یا نگه دارندگی آن استفاده های فراوان می شود، در صنایع مختلف غذایی نیز به عنوان ماده ای حل کننده شناخته می شود.

امروزه کاربرد گسترده الکل و فرآورده های الکی و همچنین شیوع بیماری کووید ۱۹ سبب شده که به یکی از مسایل چالشی برای مردم و علوم پزشکی تبدیل گردد که نیازمند بررسی ماهیت فقهی الکل است و می توان گفت از نظر فقهی، هرچیز مُسکر (مستی آور) نجس و حرام است.

بر مبنای حکم برخی فقها که الکل خالص از مصادیق مسکرات (مستی آورها) محسوب نمی شود و اگر برگرفته از خمر یا سایر نجاسات نباشد، می توان از آن در فرایند تولید فرآورده های خوراکی استفاده نمود، لازم است مقدار مجاز استفاده از الکل در تولید فرآورده های خوراکی مشخص گردد تا فهمید وجود چه درصد یا چه مقداری از الکل در فرآورده های خوراکی می تواند آن ها را به مسکر (مستی آور) تبدیل کند. برای استفاده از الکل باید نوع و گونه آن مشخص گردد و همچنین چگونگی و کاربرد الکل باید مشخص گردد.

به طور کلی می توان گفت، اندک آثاری که در ارتباط با مباحث فقهی الکل و فرآورده های آن وجود دارد، بُعد حکمی آن را مورد توجه قرار داده و دغدغه کشف و استنباط حکم شرعی آن را داشته اند، بدون آن که در موضوع الکل و صور گوناگون مساله تعمق و تامل کنند از سوی دیگر هنوز اثر پژوهشی مستقلی که به موضوع شناسی فقهی الکل و فرآورده های آن پرداخته شده باشد وجود ندارد و بنظر می رسد شناخت موضوع الکل و فرآورده های الکی در شناخت حکم فقهی آن نقش مهمی دارد. تحقیق حاضر بدلیل گستره موضوع به نظر قهای معاصر پرداخته و بطور کلی با نگاهی به نظر فقهای معاصر می توان گفت، نجس بودن و حرام بودن الکل مشروط به احراز شرایط خاصی مانند یقین به مسکر بودن دانسته اند و در صورت شک در مسکر بودن الکل مورد استفاده در موارد پزشکی یا پاکیزگی، را محکوم به طهارت دانسته اند و در صورتی که که دارو صرفا برای تقویت باشد استفاده از آن جایز نمی باشد و الکل صنعتی و طبی پاک می باشد ولی در داروهایی که مثلا ده درصد الکل وجود داشته باشد در صورت اضطراب مصرف آن با تجویز پزشک اشکالی ندارد.

منابع:

*قرآن کریم

الف) منابع فارسی:

- ۱- باقرزاده، محمد تقی، (عناصر تعیین کننده در حل مسائل مستحدثه)، مجله بهار، ۴۳، ۱۳۸۴
- ۲- بیگی، محمد سلیمان، شیمی آلی دارویی، ایلام، الامتول، ۱۳۹۷
- ۳- پاک نژاد، رضا، اولین دانشگاه آخرین پیامبر، تهران، کتابفروشی اسلامی، ۱۳۶۰
- ۴- جمعی از فضلاء حوزه، پرسش و پاسخ، قم، برگزیده، ۱۳۷۸
- ۵- جمعی از محققان، فرهنگ نامه اصول فقه، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹
- ۶- جمعی از اساتید دانشگاه، سمپوزیوم الكل، تهران، محمدی، ۱۳۴۶
- ۷- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، روانشناسی رشد، تهران، سمت، ۱۳۷۷
- ۸- حقانی، حسین، بلای اجتماعی قرن ما، قم، نثار، ۱۳۴۵
- ۹- حسین زاده، احمد رضا، اشنایی با اصطلاحات فقه، قم، دارالعلم، ۱۳۹۷
- ۱۰- حسینی خامنه ای، سید علی، استفتاآت، مترجم: احمد رضا حسینی، تهران، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۹
- ۱۱- خمینی، روح الله، توضیح المسائل، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۸۵
- ۱۲- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه، ۱۳۸۵
- ۱۳- سبحانی، جعفر، بانک مقالات آیت الله العظمی شیخ جعفر سبحانی، قم موسسه الامام الصادق ع، ۱۳۷۷
- ۱۴- صبور اردوبادی، احمد، بررسی فقهی فراورده های الكل از نظر فقه اسلامی، قم، دالتبلیغ، ۱۳۷۰
- ۱۵- صرامی، سیف الله، مبانی حکومتی از دیدگاه امام خمینی، مجموعه مقالات، تهران، ۱۳۹۰
- ۱۶- فجری، محمد مهدی، نعمت اسلامی، حکمت سلامتی، تهران، مهر امیر المومنین، ۱۳۹۳
- ۱۷- علوی گرگانی، محمد علی، استفتاآت پزشکی، قم، فقیه اهل بیت، ۱۳۹۵

۱۸- علیان نژاد دامغانی، ابوالقاسم، احکام پزشکی مطابق با فتاوی حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی، قم، مدرسه امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۷۸

۱۹- کیهانفر، فریبرز، مقدمه ای بر سم شناسی، تهران، اطلاعات، ۱۳۷۶

۲۰- کاتزونگ، برترام جی، فارموکولوژی پایه و بالینی، مترجم: خسرو سبحانیان و دیگران، ارجمند، تهران، ۱۳۹۷

۲۱- مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، تهران، دالکتب اسلامی، ۱۳۶۲

۲۲- معین، محمد، فرهنگ معین، تهران، بهزاد، ۱۳۸۵

۲۳- مورینسن، بوید، شیمی آلی، مترجم: سید احمد شکرایبی، تهران، علوم دانشگاه، ۱۳۸۲

۲۴- وحدتی، حسن، الکل و فراورده های فقهی آن، تهران، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹

(ب) منابع عربی:

۱- راغب، حسین بن محمد، مفردات، بیروت،

۲- صدر، محمد باقر، دروس فی علم الاصول، قم، هاجر، ۱۳۸۹

۳- طوسی، محمد بن حسن، أمالی شیخ صدوق، بیروت، ۱۲۳۴

۴- — تهذیب الاحکام، بیروت، ۱۳۲۴، ج ۹

(ج) پایگاه های اینترنتی:

/ <https://www.sistani.org/persian->

<https://bahjat.ir/fa/content/652->

/ <https://iqna.ir/fa/news/2011274->